

AZERBAIJAN'DA OKUTULAN ATA YURDU DERS KİTABINDA AZERBAIJAN ULUSAL KİMLİĞİNİN TEMSİLİ

REPRESENTATION OF AZERBAIJAN NATIONAL IDENTITY IN THE TEXTBOOK OF FATHERLAND USED IN AZERBAIJAN

Refik TURAN*

Öz

Azerbaycan ulusal kimliği Azerbaycan'ın yer aldığı coğrafi konumun ve Azerbaycan halkının özellikle son 200 yıllık tarihsel süreçte geçirdiği aşamaların yarattığı özel koşullar altında biçimlenerek özgün bir kimlik halini almıştır. Bu araştırmanın amacı Azerbaycan'da genel eğitim okullarının 5. sınıflarında okutulan bir tarih dersi olan Ata Yurdu ders kitabından yola çıkarak çağdaş Azerbaycan ulusal kimliğinin temel unsurlarını ortaya koymaktır. Araştırmada "genel tarama modeli" ve "doküman incelemesi" yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda Azerbaycan anayasasına uygun olarak "Azerbaycanlılığın" bir kapsayıcı üst kimlik olarak kabul edilmekle birlikte "Türklüğün" ulusal kimliğin en temel unsuru olarak görüldüğü, "Azerbaycan vatani" kavramının Kuzey, Güney ve Batı Azerbaycan topraklarını kapsayan "tarihsel Büyük Azerbaycan" anlaşılacak şekilde geniş anlamda kullanıldığı, mezhep farklılıklarının ulusal kimliğin belirleyici bir unsuru olarak görülmediği anlaşılmıştır. Araştırma sonucunda ayrıca Ermeniler, Çarlık yönetimi ve SSCB yönetiminin Azerbaycan ulusal kimliğinde "düşman öteki" konumunda oldukları, ders kitabında M. Emin Resulzâde'nin tarihsel rolü ile Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinde oynadığı rolün önemsiz gösterilmeye çalışıldığı, buna karşılık Haydar Aliyev'in tartışmasız bir şekilde yeni Azerbaycan devletinin kurucusu olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan ulusal kimliğinde kadının toplum içindeki etkin konumu, sanata, edebiyata ve bilime verilen önem ile isyan (kaçak) geleneği de önemli yer tutmaktadır..

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan, ulusal kimlik, Azerbaycan'da tarih öğretimi, Ata Yurdu ders kitabı.

Abstract

The national identity in Azerbaijan is shaped by the special position of the region in which Azerbaijan is located and by the special conditions created by the Azerbaijani people, especially during the last 200 years of historical process and became a unique identity. The purpose of this research is to reveal the basic elements of contemporary Azerbaijani national identity based on the textbook 'Fatherland' which is studied at the 5th classes of the general education schools in Azerbaijan. The "general survey model" and "document review" methods were used in the research. As a result of the research it was understood that "Turkishness" is seen as the most basic factor of the national identity although being "Azerbaijani" is accepted as inclusive upper identity appropriate

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD öğretim üyesi, refikturan76@hotmail.com

with the Azerbaijan constitution, the concept of 'Azerbaijan Homeland' is used in the sense that "historical Great Azerbaijan" covering North, South and West Azerbaijani territories, sectarian differences are not seen as a determining element of national identity. Also as a result of research, it is understood that the Armenians, the Tsarist administration and the administration of the USSR are seen as "enemy" and 'the other" in the Azerbaijani national identity, in the coursebook the historical role of M. Emin Rasulzâde and the role of Ebulfez Elchibey in the process of independence of Azerbaijan is trivialized, however, Haydar Aliyev was undoubtedly presented as the founder of the new Azerbaijani state. In Azerbaijan national identity, the effective position of women in society, importance given to art, literature and knowledge and the tradition of rebellion play an important role.

•

Keywords

Azerbaijan, national identity, history teaching in Azerbaijan, 'Homeland' course book.

GİRİŞ

Günümüzün en popüler kavramlarından birisi olan kimlik, ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ulus inşasının en önemli araçlarından birisi olarak görülmeye başlanmıştır. Genel olarak kimlik, bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendisini diğer kişi veya gruplar arasında konumlandırması anlamına gelmektedir (Bilgin 2007: 11). Başka bir ifadeyle kimlik, kişiyi ve toplumu farklılaştıran, en yakınlarından başlayarak diğer benzerlerinden ayıran özellikler olup, bu farklılıklar en geniş anlamıyla yaşam biçimindeki özellikler, kişiye ve topluma mahsus oluşlardır (Kösoğlu 2003: 19).

Kolektif kimlik, sınırları belli bir alanda belli bir kültürel topluluk tarafından taşınan kültür olup, etnik, dinsel ve ulusal kimlikler gibi farklı versiyonları mevcuttur (Bilgin 2007: 13). Bunlardan ulusal kimlik, müştereken paylaşılan anılar, mitler ve geleneklerin bir araya getirdiği topluluk fertleri arasındaki dayanışma bağlarını gösterir. Ulusal kimliğin siyaseten en önemli işlevi, millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan ortak yasal hakların ve yasal kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olmasıdır (Smith 2004: 35).

Sosyal bilimcilerin kültürel, tarihsel ve sosyal bir inşa olduğu hususunda genel bir uzlaşya sahip olduğu kimlik (Bilgin 2007: 59), modernitenin siyasal düzlemdeki yansıması olan ulus devletlerin ulus yaratma sürecinde büyük rol oynamaktadır. Devletler bu süreçte üyelerini ortak tarih deneyimi ile inanç, yaşam biçimi, pratik, dil ve ortak bir yurt gibi değer verilen kültürel özelliklerinin bir bileşimine dayanan, sürekli ve yaygın bir kimlik duygusuna sahip psikolojik cemaatler haline getirmeye çalışmaktadırlar. Böylece ulusal kimlik modernin bir ürünü olarak "biz" kategorisinde egemen kültürün ortaklıkları üzerinden inşa edilirken egemen kültürün dışında kalan bireyleri de ötekileştirmektedir (Pamuk 2014: 141).

Ulus devletlerin olabildiğince homojen bir ulus yaratmada ulusal kimliğe ihtiyaç duymaları gibi ulusal kimliğin oluşturulabilmesinin de olmazsa olmazı ulusal tarihlerdir. Kimliğin meydana gelmesi geçmiş, bugün ve gelecek arasında belirli bir tutarlılık ve birliğin kurulmasıyla mümkün olduğundan tarih, toplumsallaşmanın ve kimlik kazanmanın zorunlu bir şartı konumundadır. Tarih, kimliğin bellekten aldığı unsurlara meşruiyet kazandırarak kimliğin yaratılması sürecinde belleği destekler. Başka bir ifadeyle tarihin kimlikle ilgisi maziye kimliğin referans alanı getirmede gördüğü hizmettir (Öztürk 2007: 16). Ulus devletler aynı zamanda üzerinde kuruldukları sınırları belli topraklara da bir kimlik vermek zorundadırlar. O toprakların vatan haline gelmesi, kutsal bir kimlik verilmesi tarih kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Böylece gerek ulusal devlette yaşayan topluluğa, gerekse üzerinde yaşanan toprağa kimlik verilmesi tarih sayesinde olmaktadır (Şıvgın 2009).

Tarihin ulusal kimliklerin inşasında böylesine önemli bir role sahip olması ulus devletlerin ulusal tarih yazımına ve tarih eğitimine büyük önem vermelerine yol açmıştır. Bu nedenle tarihin okullarda ders olarak okutulması da ulus devletlerin gelişmelerine paralel bir seyir izlemiş ve tarih eğitiminden kolektif kimlik olarak ulusal kimliğin ortak tarih anlatısı oluşturmak için yararlanılmıştır (Pamuk 2014: 144). Bu süreçte tarih öğretimine yüklenen en önemli görevlerden birisi genç kuşaklara mevcut ideolojik yapının benimsetilmesi ve onların kimlik gelişmelerinin sağlanması olmuştur (Demircioğlu 2016: 67). Başka bir ifadeyle tarih eğitimi yoluyla devleti oluşturan toplulukta ortak geçmiş algısı yaratmak, ortak değerler etrafında birleşmelerini sağlamak ve geleceğe ilişkin ortak ve paylaşılan ülkü ve idealler

oluşturmak mümkün hale gelmektedir (Turan 2016: 105). Tüm bu nedenlerden ötürü ülkelerin tarih öğretim programları ve ders kitapları o ülkenin resmi kimlik algı ve anlayışlarını yansıtan önemli bir materyal olma özelliği taşımaktadır. Çünkü ülkeler bir yandan ulusal kültür, değer ve kimliklerini tarih dersi öğretim programlarına ve ders kitaplarına yansıtırken bir yandan da bu materyalleri genç kuşaklarda oluşturmayı arzuladıkları ulusal kimliği kazandıracak şekilde kurgulamaktadırlar.

Bu araştırmanın amacı Azerbaycan Cumhuriyeti'nde genel eğitim okullarının beşinci sınıflarında okutulan Ata Yurdu ders kitabından yola çıkarak Azerbaycan ulusal kimliğinin temel ve belirleyici unsurlarını ortaya koymaktır. Coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasında bir köprü konumunda olan Azerbaycan, aynı zamanda tarih boyunca farklı etnik köken, din, mezhep, kültür ve ideolojilerin de kesişme noktasında yer almıştır. Azerbaycan topraklarının 1828 Türkmençayı Antlaşmasıyla Rusya ve İran arasında paylaşılması bölünmüş bir ulus da yaratmış, bu durumun bir sonucu olarak her iki tarafta kalan halkların tarihsel gelişim süreçleri farklı yönlerde seyretmiştir. Kuzey Azerbaycan 1828 yılından 1917 Bolşevik devrimine kadar Rus hâkimiyeti altında yaşadıkten sonra 1918-20 yılları arasında kısa süreli de olsa laik, demokratik ve ulusal bir bağımsız devlet deneyimini yaşamıştır. 1920'de gerçekleşen Sovyet işgalinden 1991 yılına kadar SSCB bünyesinde varlığını sürdürdükten sonra 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiş ve bugün de bağımsız bir ulus devlet olarak varlığını sürdürmektedir. Azerbaycan ulusal kimliği yukarıda da bahsedilen kendine özgü koşullar altında yaklaşık iki yüz yıla yayılan zorlu ve çetrefilli bir oluşum süreci takip etmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra okutulan ve Azerbaycan ulusal kimliğine resmi bakışı yansıttığı düşünülen Ata Yurdu ders kitabından yola çıkılarak Azerbaycan ulusal kimliğinin temel unsurlarının ve baskın yönlerinin ortaya konulabileceği varsayımından hareketle bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Ata Yurdu dersi Azerbaycan Cumhuriyeti'nde okutulmakta olan Azerbaycan Tarihi ders dizisinin 5. sınıfta okutulan ilk basamağını oluşturmaktadır. Dersin genel mantığı ve düzeni SSCB döneminde SSCB Tarihi ders dizisinin ilk basamağı olarak, çocuklarda Sovyet vatandaşlığı bilinci ile sosyalist dünya görüşü oluşturmak amacıyla okutulan SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler dersiyle büyük benzerlik göstermektedir. Ata Yurdu dersinin içeriği en eski devirlerden başlayarak Azerbaycan tarihinde önem ve özellik taşıyan olay ve konulardan seçilmiş birbirinden bağımsız metinlerden oluşturulmuştur. Böylece bu ders aracılığıyla Azerbaycan tarihinin önemli olay, mekân ve şahsiyetlerini tanıtmak ve sevdirmek suretiyle çocukların ulusal kimliklerinin gelişmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Azerbaycan'da 1991 yılında hazırlanan ilk Azerbaycan Tarihi dersi öğretim programında 5. sınıfların 2. yarıyılında haftada 1 saat olmak üzere toplam 17 saatlik Epizodik Hikayeler isimli bir derse yer verilmiştir. 1997 yılında bu dersin ismi Vatan Tarihi olarak değiştirilirken ders saati miktarı da artırılmış, yıl boyu haftada ikişer saat okutulması öngörülmüştür. 2000 yılında dersin ismi Ata Yurdu olarak değiştirilirken içeriği de yeniden düzenlenmiştir (Turan 2015: 228). Son olarak Ata Yurdu dersi 2012 yılından itibaren Azerbaycan Tarihi, Ata Yurdu 5 ismiyle okutulmaya başlanmıştır. Bu programda önceki programda 63 olan tematik metin sayısı 54'e indirilmiş, programa yeni metinler eklenirken bazı metinlerin başlık ve içerikleri de değiştirilmiştir.

Bu çalışmada Yakub Mahmudlu, Rafik Helilov ve Sabir Ağayev tarafından yazılan Ata Yurdu ders kitabının 2003 yılında gerçekleştirilen 5. baskısı temel alınmıştır.

Araştırmada “geçmişte ya da halen varolan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarından olan” (Karasar 2012: 77) “tarama modeli” ve bir nitel veri toplama yöntemi olan ve “araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan” (Yıldırım-Şimşek 2003: 140) “doküman incelemesi” yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler “mevcut olan metinlerin nicel ve nitel boyutlarından hareketle, mevcut olmayan yani bilinmeyen sosyal gerçeğin bazı boyut ve kesitlerine yönelik birtakım bulgular elde etmeyi amaçlayan”(Gökçe 2006: 20) içerik analizine tabi tutularak elde edilen bulgular “Azerbaycan'da okutulan Ata Yurdu ders kitabında Azerbaycan ulusal kimliğinin temsili” kategorisi ve “Azerbaycan halkının etnik kökeni”, Azerbaycan vatani”, “Azerbaycan dili”, “din algısı”, “kurucu atalar”, “Azerbaycan ulusal kimliğinin ‘ötekiler’i” ve “isyanlar ve kaçak hareketleri” alt kategorileri altında ele alınarak değerlendirilmiştir.

1.AZERBAYCAN'DA OKUTULAN ATA YURDU DERS KİTABINDA AZERBAYCAN ULUSAL KİMLİĞİNİN TEMSİLİ

1.1. Azerbaycan Halkının Etnik Kökeni

Haydar Aliyev döneminde uygulanan “Azerbaycanlılık” politikalarının bir yansıması olarak Ata Yurdu ders kitabında Azerbaycan halkının etnik kökeninin Türklüğüne doğrudan bir vurgu yapılmamakta ancak yer yer ve dolaylı bir şekilde “Türklüğe” gönderme yapılmaktadır. Ders kitabında Azerbaycan halkı için geçmişi Stalin dönemine, 1938’li yıllara kadar uzanan ve SSCB döneminin ideolojik ve pragmatik kaygılarının bir ürünü olarak ortaya çıkan coğrafi temelli “Azerbaycanlı” ya da “Azerbaycan halkı” şeklindeki adlandırma kullanılmaktadır: “Avrupa’nın en eski sakinlerinden, dünyanın en eski halklarından birisidir Azerbaycan halkı...” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 5). Ancak Azerbaycanlılığın bir üst kimlik olarak görüldüğü ve Türk kimliğinin bu kimliğin en önemli bileşeni olduğunu da Azerbaycan halkı için yer yer “Türk”, “Azerbaycan Türkü” ve “Oğuz Türkleri” gibi kavramların kullanılmasından anlamaktayız: “Şehriyar Azerbaycan Türk’ü olsa da uzun süre Tahran’da Fars muhitinde yaşadığı için şürlerini Fars dilinde yazmıştı. (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 242).

Ders kitabında Azerbaycan halkının etnik kökeniyle ilgili en kapsamlı bilgilere “Kitab-ı Dede Korkut: Yurdumuzun Tarih Salnamesi” başlıklı metinde yer verilmektedir. Bu metinde Dede Korkut Destanlarının Demirkapı-Debend’den başlayarak bütün Güney Kafkasya’da, Yakın ve Orta Doğu’da geniş bir alanda yaşayan Oğuz Türklerinin yaşayışlarını, adetlerini ve tarihlerini yansıtan önemli bir eser olduğu belirtilmektedir: “Oğuzlar, günümüzde birçok yerlerde yaşayan Türk halklarının, o cümleden Azerbaycanlıların ulu babalarıdır... Bu destanlar Azerbaycan halkının kahramanlık sayfalarıyla doludur.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 66). Bu metinde Oğuzların İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra Azerbaycan kabilelerinin gücünün daha da arttığı, daha önce var olan “Türk birliğine” bu kez de “din birliğinin” eklendiği belirtilmektedir: “Azerbaycan’da yaşayan lakin Türk olmayan kabileler ile Türk kabilelerin dinleri aynı oldu: İslam dini. Böylece İslam dini Azerbaycan’daki Türkleri Türk olmayan kabilelerle birleştirdi, Kaynayıp karıştırdı... Artık bir Azerbaycan halkı oluşmuştu. Oğuzların kabile gelenekleri, yaşam tarzları, deyimleri, Azerbaycan’da yaşayan bütün halk için genel âdete, yaşam tarzına ve deyimlere dönüştü” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 69).

Bu metinde Azerbaycan’da yaşayan Türk etnik kökene sahip olan ve olmayan halkların tarih boyunca bir arada yaşadıkları vurgulanmaktadır. Aliyev döneminde Azerbaycan halkının adının “Azerbaycanlı” dilinin ise “Azerbaycan dili” olarak kabul edilmesinin Azerbaycan

devletinin birlik ve bütünlüğünü korumaya yönelik taktiksel bir politika olduğunun ipuçları Haydar Aliyev'in icraatlarının ele alındığı "Yeni Azerbaycan'ın Kurucusu" başlıklı metinde görülmektedir: "Azerbaycan dili hepimizin ana dili, yine ülkemizin devlet dili oldu. Böylece vatanımızın, halkımızın, dilimizin, devletimizin adındaki Azerbaycan sözü anayasamız vasıtasıyla ebedileştirildi. Böylece 'kara donlu kâfirlerin' Azerbaycan'da Türk-İslam birliğini bozmak, ülkemizde yaşayan halkları birbirleriyle vuruşturmak arzuları gözlerinde kaldı. Devletimizin temelini oluşturan Türk-İslam birliği korunup saklandı." (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 306).

Ders kitabında Azerbaycan devletleri olarak kabul edilen Akkoyunlular ve Safeviler'in Türklüklerine dolaylı da olsa vurgu yapılmaktadır. Örneğin Otlukbeli savaşıyla ilgili olarak şu değerlendirmeye yer verilmiştir: "Bundan istifade eden Garp devletleri iki kardeş Türk devletini birbirleriyle savaştırdılar. Yabancıların hilesi ile kardeş kardeşin kanını döktü. Her iki büyük Türk devleti zayıfladı." (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 105).

Azerbaycan'da okutulan Ata Yurdu ders kitabından Azerbaycan'da Azerbaycan halkının etnik kökenine dair resmi yaklaşımın "Azerbaycanlılık" kimliğini kapsayıcı üst kimlik olarak kabul ettiğini, ancak Azerbaycanlılık ile Türklüğün büyük ölçüde eş anlamlı olarak ele alındığı ve Türk etnik kimliğinin dolaylı yollardan sık sık vurgulandığı anlaşılmaktadır.

1.2. Azerbaycan Vatani

Üzerinde ortak bir geçmişin paylaşıldığı vatan algısı ulusal kimliğin en önemli unsurlarından birisidir. Ancak "vatan" kavramı Azerbaycan halkının belleğinde ve ulusal kimliğinde daha farklı anlamlara bürünmüştür ki bunun da nedeni yaklaşık iki yüz yıldır devam eden "bölünmüş vatan" ve aynı tarihsel süreçte ortaya çıkan ve günümüzde de hala devam eden "kaybedilmiş vatan toprakları"nın yarattığı duygudur. 1828 Türkmençayı Antlaşması'yla tarihsel büyük Azerbaycan topraklarının Aras Nehri arada sınır olacak şekilde Rusya ve İran arasında paylaşılması o zamandan günümüze kadar Azerbaycan ulusal kimliğine "kuzeyli" ve "güneyli" kavramlarının yerleşmesine neden olmuş ve bu durum her iki tarafın iç ve dış politikalarından kültür ve sanatına kadar her alanda etkili olmuştur.

"Kaybedilmiş vatan toprakları" ise tarihsel olarak Batı Azerbaycan olarak bilinen üzerinde bugün Ermenistan devletinin kurulu olduğu Azerbaycan İrevan Hanlığının topraklarıdır. Azerbaycan Türkleriyle Osmanlı Devleti arasında bir tampon bölge yaratmak isteyen Ruslar, Gülistan ve Türkmençayı antlaşmalarının hemen ardından bu bölgelere dışarıdan Ermeniler getirerek yerleştirmişler ve bu göçler Rus Çarlığının yıkılmasına kadar devam etmiştir. SSCB döneminde ise bu durum Cumhuriyetler arasında yeni çatışma bölgeleri yaratma politikasının bir gereği olarak sürdürülmüş ve Dağlık Karabağ da bu politikaya dâhil edilmiştir. Sonuçta tarihsel Azerbaycan topraklarının güneyinin İran yönetiminde olması, batısının önemli bir kısmının Ermenistan topraklarına katılması ve son olarak Dağlık Karabağ'ın Ermeniler tarafından fiili işgali Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde önemli bir etken olma özelliğini korumaktadır. Gerek bağımsızlık sürecinde gerekse bağımsızlığın ilanından günümüze gelinceye kadar Güney Azerbaycan İran'la, Dağlık Karabağ sorunu ise Ermenistan ve Rusya başta olmak pek çok ülkeyle olan ilişkilerin önemli belirleyicisi durumundadır. Başka bir ifadeyle "bölünmüş vatan", "kaybedilmiş vatan toprakları" ve Dağlık Karabağ'ın süregiden işgali Azerbaycan'ın iç ve dış politik dengelerinin temel belirleyici unsurları olmaya devam etmektedir.

Ata yurdu ders kitabında "Azerbaycan" kavramı tarihsel olarak "büyük Azerbaycan" topraklarını kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bu Azerbaycan'ın sınırları kuzeyde Demirkapı-Derbend'den güneyde Kazvin ve Hamedan'a kadar uzanan; batıda ise Şirek ovası,

Borçalı, Dilican, Göyçe, İrevan ve Nahçıvan'ı içine alan geniş bir araziye kapsamaktaydı:

“Yurdumuzun basılmaz hudutları kuzeyden güneye doğru sıra ile dizilmiş Göygölü, Göyçesi, Urmiyesi vardı Azerbaycan adlı büyük saltanatın. Şahdağı, Bazardüzü, zirvesi göğün yedi katını delip geçen Çakıl dağı, Koşkar'a, Koşkar'ı Koşkar Sehend'e, Savalan'a uzanır, Savalan'dan Ağrı dağı, oradan da Erzurum Erzincan yaylalarındaki oba oba, oymak oymak Oğuz elleri kızıl-ipek alaçıklar avuç içinde gibi görünürlerdi. 200 bin kilometrekareden fazla idi vatan toprağının umumi sahası.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 9).

Eşsiz bir stratejik konuma da sahip olan Azerbaycan, farklı din, kültür ve medeniyetlerin kavşak noktasında olduğu gibi doğu-batı ve kuzey-güney arasında da bir köprü konumundadır: “Azerbaycan'ın coğrafi konumu kuzeyle güney, batıyla doğu arasında 'altın köprü'dür. Öyle bir köprü ki doğulu-batılı, kuzeyli-güneyli çok halklar, ülkeler birbirleriyle ilişki kurmak için bu köprüden geçmek zorundadırlar. Öyle bir köprü ki doğu ve batı Türklerini, bütün Türk Dünyasını birbirine bağlıyor bu köprü.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 6). Azerbaycan, aynı zamanda tarihin en eski dönemlerinden itibaren yerleşim yeri olmuş ve istilalara maruz kalmıştır. Fuzuli şehri yakınlarında bulunan Azık mağarasında 300-400 bin yıl öncesine ait olduğu tahmin edilen insan alt çene kemiği bulunmasının buranın en eski insan yerleşim alanlarından birisi olduğunu ispatlamaktadır (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 23).

Ders kitabında Azerbaycan adının kadim Azerbaycan devletlerinden Atropatena'dan geldiği belirtilmektedir. Bu sözcük zamanla etimolojik değişime uğrayarak Arapların Azerbaycan'ı istila ettikleri dönemde önce “Aderbaycan”, daha sonra ise “Azerbaycan” halini almıştır. “O vakitten beri de kuzeyli-güneyli bütün vatan topraklarımız Azerbaycan olarak adlandırılır.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 41).

Ders kitabında ayırım yapmaksızın hem Kuzey Azerbaycan, hem de Güney Azerbaycan'la ilgili konulara yer verilmek suretiyle öğrencilerde tarihi Azerbaycan coğrafyasına dair bir bilinç kazandırılmak istenmektedir. Bu amaçla bu günkü Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları içerisinde yer alan Gence, Şamahı, Şeki, Nahçıvan, İran sınırları içerisinde yer alan Tebriz ve Erdebil, Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Derbend ve Dağlık Karabağ sınırları içerisinde olup 1992 yılından beri işgal altında olan Şuşa ile Ermenistan Cumhuriyetinin merkezi konumundaki İrevan ile ilgili metinlere yer verilmekte ve bu şehirler çeşitli tarihsel bağlamlarda ele alınarak tanıtılmaktadır. Ders kitabında “İrevan Hanlığı” başlıklı metinde şu ifadeler yer verilmektedir: “Şimdi Ermenistan olarak adlandırılan topraklar bir zamanlar Azerbaycan toprağı idi. 18. yüzyılda orada bizim İrevan Hanlığı adında devletimiz vardı. İrevan Hanlığının topraklarına Azerbaycan'ın batı toprakları dâhil idi.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:138).

Azerbaycan toprakları ile halkının 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençayı antlaşmalarıyla Aras nehri sınır olacak şekilde “kuzey” ve “güney” olarak ikiye ayrılarak Kuzey Azerbaycan'ın Rusya, Güney Azerbaycan'ın ise İran hakimiyetine girmesi ders kitabında “Gülistan dağı” ve “Türkmençay Mukavelesi: halkın Faciası” başlıklı iki bağımsız metnin yanı sıra pek çok başka metin içerisinde de vurgulanmıştır: “Böylece Azerbaycan'ın Aras nehrinin kuzeyindeki toprakları Rusya tarafından işgal olundu... Aras'ın güneyindeki toprakları ise İran'ın eline geçti. Azerbaycan'da müstakil devlet kalmadı. Azerbaycan toprağı ve Azerbaycan halkı zorla iki parçaya bölündü. İki kardeşin biri Aras'ın o tarafında birisi ise bu tarafında kaldı” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:148).

Ders kitabında Azerbaycan vatani tarihsel olarak Azerbaycan'ın sahip olduğu toprakları kapsayacak şekilde geniş anlamda ele alınmakta ve bir gün bu toprakların tamamına sahip olacak büyük ve birleşik Azerbaycan devletinin kurulacağına dair inanç ve ideal dile getirilmektedir:

“Bu bayrak (Azerbaycan bayrağı) hem de tarihi Azerbaycan topraklarında yaşayan vatandaşlarımızın, bütün dünya Azerbaycanlılarının hepsinin bayrağıdır. 50 milyonluk büyük Azerbaycan halkı şimdi bu bayrak altında birleşiyor... Mukaddes vatanımızın geleceğı olan Azerbaycan gençleri, bizim hepimiz millet şarkısını söyleyerek kudretli birleşmiş, demokratik Azerbaycan, mukaddes ata yurdumuzun bütün topraklarını ihata eden yeni Azerbaycan, büyük Azerbaycan kurmak için bu bayrak altında zafer yürüyüşüne başlamışız.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 310).

1.3. Azerbaycan Dili

Dil ulusal kimliğin önemli bir unsurudur. Farklı kültür ve medeniyetlerin kavşağında yer alan Azerbaycan tarihsel süreç içerisinde bu kültür ve medeniyetlerden de farklı biçimlerde ve oranlarda etkilenmiştir. Azerbaycan dili de tarihsel süreç içerisinde Farsça ve Arapçadan etkilenmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar gittikçe artan oranda kimlik tartışmaları bağlamında Azerbaycan'da konuşulan dilin adı da tartışmalara konu olmuştur. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde 27 Haziran 1918 tarihinde devletin resmi dilinin “Türk dili” olduğu ilan edilmiş, Sovyet döneminde 1936 yılında kabul edilen anayasayla “Türk” ve “Türkçe” kelimeleri resmen kaldırılarak “Azerbaycanlı” ve “Azerbaycan dili” ifadeleri kullanılmaya başlanmıştır (Aliyeva 2005:206). Bağımsızlığın ilanından sonra Ebulfez Elçibey döneminde, 1992 yılında çıkarılan kanunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dilinin “Türk dili” olduğu kabul edilmişse de Haydar Aliyev döneminde, 1995 yılında hazırlanan Azerbaycan Anayasasında devletin resmi dilinin “Azerbaycan dili” olduğu belirtilmiştir.

Ata Yurdu ders kitabında Azerbaycan'da kullanılan dilin adının Azerbaycan anayasasında yer aldığı gibi “Azerbaycan dili” olduğu belirtilmektedir. Ancak Azerbaycan halkının etnik kökeninde olduğu gibi dilin adında da “Azeri dili”, “Azerbaycan dili” gibi farklı şekillerde adlandırmalar kullanılmıştır. Ders kitabında Azerbaycan'ı tek bir devlet altında toplayan Safevi hükümdarı Şah İsmail'in aynı zamanda Azerbaycan dilini de resmi devlet dili haline dönüştürdüğü belirtilmektedir: “Bu devletin temelini Şah İsmail Hetayi atmıştır. Onun devrinde Azerbaycan dili devlet dili haline dönüşmüştü. Hetayi'nin kendi eserleri de Azerbaycan dilini hayli zenginleştirmiştir (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 115).

Ancak Rus işgaliyle birlikte Kuzey Azerbaycan'da devlet işlerinde Rusça kullanılırken Azeri dili üzerinde baskı uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde İrevan başta olmak üzere Ermenilerin göç ederek yerleştikleri yerlerde de Türkçe yer adları değiştirilmiştir: “Böylece İrevan Hanlığı Rusya tarafından işgal edildi. Türk-Azerbaycan adlarını Ermenileştirmeyi kendilerine meslek edinen Ermeniler, bu kadim Azerbaycan şehirlerinin adını da değiştirdiler... İrevan Hanlığının arazisindeki Azerbaycan-Türk adları da kütleli surette değiştirilmeye başlandı...” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 141).

1918-1920 yılı arasında ancak yaklaşık iki yıl yaşayabilen Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde Türkçe devlet dili olarak kabul edilmiş ve halka Türkçe öğretmek için çalışmalar yapılmıştır. Ders kitabında “Bir kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez” başlıklı metinde bu hususa yer verilmektedir: “Azerbaycan Hükümeti halkın eğitilmesine özel önem verdi. Yaşlılar için kurslar açılmıştı. Türk olmayan halklar için Türk dili kursları düzenlendi.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 208).

SSCB döneminde birçok alanda olduğu gibi dil konusunda da Çarlık döneminin olumsuz uygulamaları sürdürülmüştür. Bu dönemde de Rusçanın devlet dili olma özelliği korunmuş, Azerbaycan dili Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti dönemindeki önemini kaybetmiştir. *“Devlet dili Rus dili oldu. Halkımızı geçmişinden, tarihi köklerinden, Türk-İslam dünyasından ayırmak için alfabeti elinden aldı.”* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 213).

Ders kitabında Ebulfez Elçibey döneminde devletin resmi dilinin “Türk dili” olduğuna dair çıkarılan yasadan bahsedilmemekte, ancak “Yeni Azerbaycan’ın Kurucusu” başlıklı metinde Aliyev döneminde hazırlanan anayasada devletin resmi dilinin adının değiştirilerek “Azerbaycan dili” haline getirilmesinin gerekçesine yer verilmektedir:

“Bağımsız Azerbaycanımızın anayasası dünyanın en adaletli kanunlarından birisidir. Anayasaya esasen ana dilimiz- Azerbaycan dili- devlet dili oldu. Böylece yüzyılların derinliklerinden süzülüp gelen mukaddes dilimizin adı temel kanunda doğru ifade edildi. Bu dilde, doğma Azerbaycan dilinde tarih boyunca halkımızın dâhi oğulları eşsiz sanat incileri yaratmışlar. Ana dilimiz- Azerbaycan dili- daha 16. yüzyılda büyük Safeviler devletinin devlet dili idi. Azerbaycan dili, bizim hepimizin ana dili, yine ülkemizin devlet dili oldu. Böylece vatanımızın, halkımızın dilimizin, devletimizin adındaki mukaddes Azerbaycan sözü anayasamız vasıtasıyla ebedileştirildi. Böylece ‘kara donlu kafirlerin’ Azerbaycan’da İslam-Türk birliğini bozmak, ülkemizde yaşayan halkları birbiri ile vuruşturmak arzuları gözlerinde kaldı. Devletimizin temelini oluşturan Türk-İslam birliği koruyup saklandı.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:306).

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan halkının adı konusunda olduğu gibi Azerbaycan’da konuşulan dilin adı konusunda da etnik köken farkı gözetmeksizin Azerbaycan’da yaşayan tüm halkları kapsayan “Azerbaycanlılık” üst kimliği referans alınmış ve Azerbaycan’da konuşulan dilin adı “Azerbaycan dili” olarak belirlenmiştir. Yine kuşkusuz bu politikanın belirlenmesinde Azerbaycan halkının Türk Dünyasının bir parçası olduğu kabul edilmekle birlikte Azerbaycan Türklerinin dil ve kültürlerinde, özgün tarihsel şartlar altında ve uzun bir tarihsel gelişim süreci sonunda oluşan kendine özgü özellik ve farklılıkların korunarak geliştirilmesi arzusunun da etkili olduğu söylenebilir.

1.4. Din Algısı

Ata Yurdu ders kitabında doğrudan doğruya Azerbaycan halkının dini hakkında bilgilerin yer aldığı metinlere yer verilmemekle birlikte çeşitli metinler içerisinde Azerbaycan halkının farklı dönemlerdeki dini inançlarıyla ilgili bilgi ve değerlendirmelere yer verilmektedir. “Kitabı Dede Korkut: Yurdumuzun Tarih Salnamesi” başlıklı metinde Oğuzların İslamiyeti kabul etmeleri ve bunun etkileri üzerinde durulmaktadır: *“Oğuzlar zora düştüklerinde Tanrıya sığınıyor, ümitlerini ‘dünyayı yoktan var eden’ Allah’a bağlıyorlardı. Onlar sınanma anlarında Kuran’ı, mukaddes kitabı ortaya getirip, ona el basarak and içiyorlardı. Bunlar gösteriyor ki Oğuzlar artık İslam dinini kabul etmişlerdi. Bu vakte kadar yâdellilere karşı Türklük-Oğuzluk bayrağı altında mücadele eden Azerbaycan kabilelerini İslam dini daha da kenetledi.”* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 69).

Ders kitabında Azerbaycan devleti olarak nitelendirilen Safeviler ile ilgili “Kudretli Azerbaycan Devleti” başlıklı metinde, Şah İsmail döneminde Şialığın devletin resmi inancı olarak kabul edilmesi hata olarak değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir:

“Lakin Safevilerin ülke genelinde ve ele geçirdikleri topraklarda Şialığı resmi devlet dini olarak ilan etmeleri Azerbaycan ve umumtürk tarihinin sonraki gidişine çok olumsuz tesir gösterdi. Aynı kökten olan kardeş Türk-İslam halklarını parçaladı. Bu, Türk-İslam birliğine ağır darbe oldu. Halkımızın, umumiyetle Türk-İslam birliğinin düşmanları bu parçalanmadan daima yararlanmışlardır. Şimdi de yararlanıyorlar... Şah İsmayil Hetayi halkımızın, umumiyetle Türk-İslam birliğinin parçalanmasına sebep olan bu hatasını daha sağlığında anlamıştı...”(Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 116).

Safeviler döneminde Şialığın devletin resmi mezhebi haline getirilmesinin hata olarak değerlendirilmesinin nedeni olarak Azerbaycan'ın ulusal birliğinin bozulmasına ve Türk-İslam birliğinin parçalanmasına yol açması gösterilmekle birlikte bu değerlendirmelerin günümüze ve geleceğe ilişkin birtakım mesajlar içerdiği de aşikârdır. Öncelikle nüfusunun büyük çoğunluğu Şia mezhebine mensup olan Azerbaycan'da bir ders kitabında bu tarz bir değerlendirmeye yer verilmesi devletin ve Azerbaycan halkının laik bir anlayışa sahip olduğunu ve mezhep konusuna taassupla yaklaşılmadığını ortaya koymaktadır. Yine bu değerlendirmeyi büyük ölçüde aralarındaki mezhep birliğine rağmen komşu İran devleti ve rejimiyle araya belli bir mesafe koyma gayreti olarak da yorumlamak mümkündür. Yine mezhep konusundaki bu değerlendirme ders kitabında vurgulanan başka unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde, Azerbaycan halkının büyük kısmı gibi resmi yaklaşımın da Türklüğü daha üstün ve kapsayıcı bir kimlik unsuru olarak kabul ettiğini göstermektedir. Son olarak bu durum Azerbaycan'ın mezhep farklılığına rağmen Türk dünyasının bir parçası olmayı ve Türkiye ile yakın ilişki ve iş birliği içinde bulunmayı daha öncelikli ve önemli gördüğünü de ortaya koymaktadır.

Çarlık ve SSCB yönetimlerinin Azerbaycan'da uyguladığı din politikaları geniş halk kesimlerinin rahatsızlığına sebep olurken birçok isyana da gerekçe oluşturmuştur. Nitekim “Kuba İsyanı” başlıklı metinde bu konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır: “Çar hükümeti Müslüman ahaliyi dininden döndürmeye çalışıyordu. Komendantlar Müslümanları ve onların dini yönetimlerine baskı yapıyordu. Örneğin Kuba eyaletinin komendantı birkaç yıl üst üste mescid için toplanan paralara el koydu. Bu nedenle camiler ve okullar ihtiyaçları için gerekli parayı bulamıyorlardı. Böylece Kuzey Azerbaycan'da ahaliye ağır dini zulüm edilmekteydi.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:153).

Ders kitabında sık sık Azerbaycan ulusal kimliğinin İslamî yönü ön plana çıkarılmakta ve sık sık Azerbaycan'ın Türk-İslam dünyasının bir parçası olduğu vurgulanmaktadır: “Türk-İslam birliğini daha da güçlendirmek için Haydar Aliyev, kardeş Türk-İslam devletleri ile ilişkileri daha da geliştirdi. Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan devletlerinin liderleri ile birçok görüşmeler yaptı. Başka İslam devletleri ile de ilişkilerimiz gelişti ve güçlendi. Böylece halkımızın büyük oğlu sadece ülkemizin dâhilinde değil, bütün dünyada Türk-İslam birliğinin korunup saklanmasına ve güçlendirilmesine yardım etti.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 306).

Ders kitabında Azerbaycan anayasasının laik niteliğine şu sözlerle vurgu yapılmaktadır: “Anayasamız diline, dinine, ırkına, milliyetine, akidesine ve cinsiyetine bakmaksızın ülkemizin bütün vatandaşlarına eşit haklar vermektedir.” (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:305).

1.5. Kurucu Atalar

Ata Yurdu ders kitabında SSCB döneminde olduğu gibi Azerbaycan'daki ilk devlet yapılanmalarının Manna ve Atropatena olduğu kabul edilmektedir. Ancak bütün Azerbaycan'ı tek bir devlet halinde birleştiren Safevi hükümdarı Şah İsmail olmuştur: “Vatan, yurdumuzun bütün topraklarını birleştirip birleşik, güçlü ve merkezî Azerbaycan devletini kuran, ana dilimizi Demirkapı-Derbend'den İran körfezine kadar geniş bir alanda, Safevi İmparatorluğu'nda devlet diline

dönüştüren Şah Hetayi'nin emanetidir bize!" (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 113).

Kuzey Azerbaycan'da 1918-1920 yılları arasında yaşamış Azerbaycan'ın ilk ulusal devleti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzâde Azerbaycan tarihinde çok özel bir konuma sahiptir. Zira Azerbaycan ulusal kimliğinin oluşmasında kısa ömürlü de olsa bu devlet önemli rol oynamıştır. Ata Yurdu ders kitabında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve yıkılışıyla ilgili olmak üzere iki bağımsız metine yer verilmiştir. "Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez" başlıklı metinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu ele alınmakta ancak bu metinde Mehmet Emin Resulzâde'nin bu devletin kurulması ve yönetimindeki rolü hakkında neredeyse hiç bilgi verilmemektedir. Ders kitabında yer verilen şairler, gazeteciler, tarihçiler ve başka bilim adamlarıyla ilgili metinlerde bu şahısların hayat hikayeleri, fikirleri ve eserlerinden uzun uzun bahsedilmesine rağmen Mehmet Emin Resulzâde ve arkadaşlarının siyasi hayatından, sürgün yıllarından ve faaliyetlerinden hiç bahsedilmemesi bu tarihi şahsiyetin Azerbaycan ulusal tarihinde oynadığı önemli rolün görmezden gelinmesi ya da önemsizleştirme çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ata Yurdu ders kitabında SSCB döneminde görev yapan Azerbaycan yönetici elitlerine karşı yaklaşım bağımsızlık sürecine doğru yaklaştıkça olumsuzla dönmektedir. 1969- 1987 yılları arasında Azerbaycan'da ve Moskova'da çeşitli üst düzey görevlerde bulunan Haydar Aliyev'in çalışmalarından övgüyle söz edilmekte, Aliyev'in o yıllarda gerçekleştirdiği çalışmaların Azerbaycan'ı bağımsızlık hayatına hazırladığı ve Azerbaycan halkının milli gurur ve milli kimliğini uyandırdığı ileri sürülmektedir. Buna karşılık ders kitabında Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecine girdiği dönemde görevde bulunan Abdurrahman Vezirov ve Ayaz Muttalibov'a karşı yaklaşım oldukça olumsuzdur: "*Gorbaçov o zaman sıradaki hilesini uygulamaya soktu ve "dostum" dediği sadık işbirlikçisi Abdurrahman Vezirov'u Azerbaycan'a rehber gönderdi. A. Vezirov Azerbaycan'a Gorbaçov'un Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a vermek planını hayata geçirmek için gönderilmişti.*" (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 268).

Benzer suçlamalar Ayaz Muttalibov için de kullanılmaktadır: "*Bu nedenle halkımız Moskova'nın buyruğu ile oturup kalkan, korkak, vatanın bağımsızlığını, halkın arzularını yadellilere satan başkan Ayaz Muttalibov'dan nefret ediyor, acilen [Haydar Aliyev'in] Azerbaycan Cumhuriyetinin başkanı olmasını arzuluyordu.*" (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 300).

Ebulfez Elçibey Azerbaycan bağımsızlık hareketinin en sembol ismi olup, gerek ulusal bağımsızlık hareketinin lokomotifini olan Azerbaycan Halk Cephesinin lideri olarak, gerekse yaklaşık bir yıl süren Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'ın bağımsız bir ulus devlet haline gelmesi için mücadele etmiştir. Ata Yurdu ders kitabında Azerbaycan'da Sovyet eliti olmayan ve seçimle iş başına gelen ilk cumhurbaşkanı olan Ebulfez Elçibey'in hayatı ve icraatlarıyla ilgili bağımsız bir metin bulunmamaktadır. Ancak Azerbaycan'ın bağımsızlık süreciyle ilgili farklı metinlerde dolaylı olarak ve genellikle olumsuz bir şekilde Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) ve Ebulfez Elçibey'in icraatlarından bahsedilmektedir.

Ders kitabında Azerbaycan Halk Cephesinin kuruluş dönemindeki faaliyetleriyle ilgili birkaç övgü cümlesinden sonra Moskova yönetiminin AHC'nin yükselişini önlemek için 20 Ocak olayını tertiplelediği ifade edilmekte; ancak örtük bir şekilde de olsa bazı AHC üyelerinin de 20 Ocak olaylarında rol aldığı iddia edilmektedir: "*[Moskova] özgürlük hareketlerine divan tutmak için acele ediyor, ellerine bahane geçirmek için çeşitli grupları kasten zorbaca hareketlere yönlendiriyor, onların eli ile kan dökmeye çalışıyorlardı. Bu maksatla devlet kurumları halkın içerisine çok sayıda eğitilmiş casuslar sokmuş, halkın güvendiği bazı Halk Cephesi üyelerini de elde etmişlerdi.*"

(Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 273). Kitabın bundan sonraki bölümlerinde Azerbaycan Halk Cephesi ve Elçibey'in yönetiminde bulunduğu dönemle ilgili olumsuz değerlendirmeler geniş yer tutmaktadır: *"Talan baş alıp gidiyordu. Ülkeyi yönetenler uçaklarını hazır bekletiyor, durum biraz kötüleşince kaçıp gidiyorlardı. Ülkeyi idare edenler içerisinde liderlik etmeye layık lidere ihtiyaç vardı. Aslında devletimizin yönetim dümeni sahipsiz kalmıştı. Ülke fırtınalı denizde dümeni olmayan gemiye benziyordu.* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:297). Ders kitabında Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Haydar Aliyev'e karşı düşmanca bir tavır sergilediği de dile getirilmektedir: *"Lakin 1992 yılının Mayıs ayında Halk cephesi yönetimi Bakü'de hâkimiyeti ele geçirdi. Ebulfez Elçibey'in liderlik ettiği Halk Cephesi Hükümeti de büyük siyasetçi Haydar Aliyev'i devletin idaresine yaklaştırmadı, onun zengin tecrübesinden yararlanmadı. Aksine, onu Nahçıvan'daki görevinden de uzaklaştırmak için silahlı girişimde bulundu..."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 300).

Ders kitabında verilen bilgilere göre Haydar Aliyev politbürodaki görevini başarıyla sürdürürken, Mihail Gorbaçov onu Dağlık Karabağ'ı Ermenilere verme projesinin önünde bir engel olarak gördüğü için 1987 yılında görevinden uzaklaştırmıştır. Ancak onun 1993 yılında Azerbaycan Devlet Başkanlığı görevine getirilmesi Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin dönüm noktası olmuştur. *"Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ımıza yeniden rehberliğe dönüşü halkımızın istiklâl mücadelesinde en mühim hadise idi. Bununla aslında istiklâl mücadelemizin tarihinde köklü dönüş gerçekleşti, kurtuluşumuz başladı..."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 300-301)

Haydar Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu olduğu yönündeki yaklaşım daha çok onun 1993 yılında göreve geldiği zaman ülkenin içinde bulunduğu ve neredeyse ülkeyi yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan olağanüstü kötü koşullardan kurtarılması yönündeki başarılı icraatlarına dayandırıldığı için ders kitabında anılan dönemde ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullara geniş yer ayrılmıştır.

"Azerbaycan, tarihinin en zor dönemini yaşıyordu. Ermenistan'la savaşta ağır mağlubiyetler birbirini takip ediyordu. Ermeniler 'Büyük Ermenistan' kurmak için kutsal vatan topraklarını peş peşe ele geçiriyorlardı. Hepimizin Azerbaycansız, vatansız kalma tehlikesi belirmişti. Kendi içimizde de vatan hainlerinin sayısı artmıştı. Onlar yüksek vazifeler ele geçirmek, zenginleşmek hatırına mukaddes topraklarımızı düşmanlara teslim ediyorlardı. Hainlik baş almış gidiyordu. Dışarıdaki ağalara sadakatle uşaklık etmek için kendi içimizde olan satılmışlar birbirleriyle bahse girmişlerdi. Satılmışlık, hıyanet sıradanlaşmıştı. Beceriksiz, siyasetten anlamayan 'liderler' durumu doğru değerlendirememiş, Azerbaycan bağımsızlığını istemeyen büyük devletlerle açık düşmanlığa başlamışlardı..." (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 296).

Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmesini sağlayan adımlar aslında Ayaz Muttalibov ve Ebulfez Elçibey dönemlerinde atılmıştır. Ders kitabında bu dönemlerde gerçekleştirilen faaliyetlerin gözden kaçırıldığı, özellikle Ebulfez Elçibey dönemiyle ilgili karalayıcı bir dil ve üslup kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak ders kitabında Haydar Aliyev'den sonra Azerbaycan SSC'nin yönetiminde bulunan Abdurrahman Vezirov ve Ayaz Muttalibov Moskova'nın buyruğuyla oturup kalkan, halkın bağımsızlık ve özgürlük taleplerini önemsemeyen, Ermeni saldırıları karşısında gerekli önlemleri alamayan Sovyetlerin birer iş birlikçisi olarak sunulurken, Ebulfez Elçibey de yönetim tecrübesinden ve liderlik vasfından yoksun, uyguladığı hatalı iç ve dış politikalarla devleti yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bir lider olarak gösterilmektedir. Haydar Aliyev ise zor şartlar altındaki Azerbaycan'ın kurtuluş ışığı olmuştur: *"Yurdumuzun üzerini kara bulutların kapladığı bu zor dönemde Azerbaycan halkının, vatanımızın yegâne umudu, kurtuluş ışığı Haydar Aliyev oldu. Halkın umut nazarları kendi sevimli oğluna, o zaman Nahçıvan'a rehberlik eden Haydar Aliyev'e yönelmişti. Bu da tesadüf değildi"* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 298). Ders kitabında bahsedilen tüm bu nedenlerle Haydar

Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak sunulmaktadır: *"Haydar Aliyev müstakil, yeni Azerbaycan'ın kurucusudur. O, bu kuruculuğa daha 40-50 yıl bundan evvel başlamıştı. O zaman Haydar Aliyev Devlet Güvenlik Komitesinde çalışıyordu."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:163).

SSCB döneminde tarih öğretiminde sık başvurulan tarihin kötüye kullanılması biçimlerinden olan "görmezden gelme" ve "tarihsel rolü küçültme"nin bu dönemde Resulzâde, Muttalibov ve Elçibey'in Azerbaycan bağımsızlık sürecinde oynadıkları rollerle ilgili olarak uygulandığı anlaşılmaktadır.

1.6. Azerbaycan Ulusal Kimliğinin "Ötekiler"i

Azerbaycan bağımsızlık hareketi Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgal girişimleriyle eş zamanlı olarak gelişmiş, dolayısıyla Dağlık Karabağ olayları bu süreçte Azerbaycan'ın iç ve dış politik dengelerini etkileyen en önemli unsur olmuştur. Bu durumun bir yansıması olarak Ata Yurdu ders kitabında Ermeniler birinci "düşman öteki" konumunda olup, genellikle "işgalci", "iş birlikçi" ve "soykırımcı" olarak anılmaktadırlar. Ders kitabındaki temel yaklaşım Ermenilerin söz konusu eylemleri Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'ı ilk işgal girişimlerinden günümüze kadar her fırsatta gerçekleştirdikleri yönündedir.

Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'ı işgalinin hemen ardından farklı bölgelerden Ermenileri getirerek Azerbaycan'ın özellikle Osmanlı sınırına yakın bölgelerine, Erivan ve Nahçıvan civarlarına yerleştirmeye başlamasıyla Azerbaycan topraklarını sahiplenmeye başlayan Ermeniler, tarihsel süreç içerisinde topraklarını sürekli Azerbaycan aleyhine genişletmişlerdir: *"İrevan Hanlığı 18. yüzyılın 2. yarısında kurulmuştu. Şimdi Ermenistan olarak adlandırılan bu arazi vaktiyle Azerbaycan toprağı idi. 18. yüzyılda orada bizim İrevan Hanlığı olarak adlandırılan devletimiz vardı. İrevan Hanlığı arazisine Azerbaycan'ın batı toprakları dâhil idi... Ermeniler bu topraklara göçmen olarak sonradan gelecek sığınmışlardı."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:138).

İrevan'a olduğu gibi Karabağ'a da Ermeniler sonradan yerleştirilmişlerdir. Böylece günümüzde de devam eden Karabağ sorununun temelleri de o zaman atılmıştır: *"Azerbaycan'ın kuzeyi Rusya tarafından işgal edildikten sonra Karabağ Hanlığı arazisine İran ve Osmanlı devletlerinden Ermeniler getirildi... Böylece bugünün Karabağ sorununun temeli o zaman atılmış sonraları ise Şuşamızla birlikte Dağlık Karabağ'ın Ermenilerin eline geçmesi için onlara her türlü yardım gösterilmiştir."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 132).

Ermeniler bahsedilen dönemde sadece Kuzey Azerbaycan'da değil, fırsat buldukça Güney Azerbaycan'da da Azerbaycan halkının aleyhine olan faaliyetlere destek vermişlerdir. *"Rusya ve İran cellatları halkımızın özgürlük mücadeleleri karşısında aciz kalınca daima Ermeni hainlerden yararlanmışlardır."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 193).

Ders kitabında genel olarak Ermenilerin olumsuz faaliyetlerine geniş yer ayrılmakta ve Ermenilerin Azerbaycan halkına karşı uyguladıkları şiddet ve vahşet betimlenirken çarpıcı bir dil ve üslup kullanılmaktadır.

"Kudurmuş Ermeni cellatları yüreklerini soğutmak için ellerine geçen herkesi diri diri döşemeye, kapiya, masaya çivileyip sonra da kurşunluyorlardı... Kadınları daha ağır işkenceyle öldürüyorlardı. Süt emen bebekleri nişangâh olarak kullanıp, kurşunluyorlardı... Mukaddes kitabımız olan Kuran'ı her yerde toplayıp yakıyor, mollaların el ve ayaklarını bağlayarak diri diri bu ateşlere atıyorlardı... 1918 yılı Mart katliamı halkımıza karşı soykırım idi. Bunu unutmaya kimsenin hakkı yoktur." (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 203).

Ermenilerin Azerbaycan halkına karşı olumsuz tutum ve faaliyetleri sadece Çarlık dönemiyle sınırlı kalmamış SSCB döneminde de devam etmiştir. Ermeniler bu faaliyetlerine daha en başından, Bakü'nin Kızıl ordu tarafından işgal edilmesi sırasında başlamışlardır. Zira 1920 yılında Bakü'yü işgal ederek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son veren Kızıl ordunun asker ve subaylarının büyük çoğunluğu Ermeni olup, Ruslara bu olayda yardım etme karşılığında Karabağ'ın kendilerine verilmesinin pazarlığını yapmışlardır (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 212).

Ders kitabına göre SSCB döneminde özellikle de KGB ve NKVD gibi güvenlikle ilgili kurumlarda kilit noktaları elde eden Ermeniler, konum ve güçlerini her fırsatta Azerbaycan halkının aleyhine kullanmışlardır. Bu durumun en açık delili 1937 yılında Stalin'in uyguladığı 'büyük terör'e Ermenilerin de ortak olmasıdır: *"Bakanlıklar ve idareler aslında Ermeni Taşnak yuvasına dönmüştü. Onlar, ellerine geçen fırsattan istifade ederek bu defa Azerbaycanlıları, halkımızın en görkemli oğul ve kızlarını 'halk düşmanı' adı altında katlediyorlardı."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 257).

SSCB'de Gorbaçov'un işbaşına gelmesiyle Ermeniler Azerbaycan topraklarına, özellikle de Dağlık Karabağ'a sahiplenmek için daha elverişli bir ortam bulmuşlardı. *"Gorbaçovlar ailesi varlıklı Ermeni milliyetçileri ile sıkı ilişki içerisindeydi. Gorbaçov'un etrafında Kafkasya'da güçlü Ermeni devleti 'Büyük Ermenistan' kurmak hayali ile yaşıyorlardı... Gorbaçov Ermenilere Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan alıp Ermenistan'a vereceğini vadedmiştir."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 265). Bu süreçte Ermenistan topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri saldırı ve katliamlara maruz bırakılıp göçe zorlanırken Dağlık Karabağ da bağımsızlığını ilan etmiştir. Dağlık Karabağ'da Sovyet ordularının da katılımıyla Müslüman halka karşı katliam uygulanmaktaydı: *"Yukarı Karabağ'da bulunan Sovyet ordusu birliklerinin yardımı sayesinde Ermeni faşistleri birçok köylerimizi yıkıyor, ahaliyi öldürüyor, evleri yağmalıyor ve yakıyorlardı. Bu devirde yukarı Karabağ'da tüm köyler yakılarak küle döndürüldü..."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 285).

Ders kitabında Ermenilerin Azerbaycan halkına yönelik düşmanca tavır ve hareketlerinin, özellikle de Hocalı katliamının intikamının alınacağına dair bir irade de dile getirilmektedir: *"Biz vahşice öldürülmüş, işkenceler edilmiş, sakat bırakılmış vatandaşlarımızın hatırası önünde eğiliyoruz. Ermeni çetelerinin halkımıza karşı uyguladığı Hocalı dehşetini hiçbir zaman unutmuyacağız. Hocalı şehitlerinin intikamını kıyamete bırakmayacağız."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 292).

Kuzey Azerbaycan'da yaklaşık doksan yıl hâkim olan Çarlık yönetimi de Azerbaycan ulusal kimliğinde "düşman öteki" konumundadır. Ata Yurdu ders kitabında Rus yönetiminin en fazla "işgalci" ve "iş birlikçi" yönleri vurgulanmaktadır.

Ders kitabında Rusların "işgalci" özelliklerini ortaya koyan ilk metin "Berde" başlığını taşımakta olup, metinde Kiyev Knezi İgor'un ordusuyla Berde'yi işgal ederek kadın ve çocukları esir alıp 20 binden fazla insanı katletmesi anlatılır. Nitekim Gülistan ve Türkmençayı antlaşmalarıyla Rusya, Kuzey Azerbaycan'a tamamen hâkim olurken işgal edilen bu topraklarda "Çar Rusya'sının ağır zulüm devri" başlamıştır. (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 152). Bu dönemde yöneticiler Ruslardan atanırken, devlet işlerinde Rusça kullanılmıştır. Rus yöneticiler Azerbaycan halkına karşı özellikle ana dillerini kullanma ve inançlarını yaşama noktalarında baskı uygulamışlardır. Bu dönemde köylüler topraksızlığın veya yetersiz toprağa sahip olmanın sıkıntılarını yaşarken Çar hükümeti Rusya'nın başka bölgelerinden insanları buraya göçürerek en verimli toprakları onlara veriyordu. Halk angarya işlerde çalışmaya zorlanıyordu. Bakü petrolünün çıkarılmaya başlanmasından sonra da Azerbaycanlı işçiler en düşük ücretli ve kaba işlerde çalışmak zorunda kalmışlardı. Böylece *"ahali dili, dini yâd olan zalimlerin buyruklarını yerine getirmeye mecbur bırakılıyordu."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 153).

Çarlık memurları ve yerel beylerin başlarına buyruk davranışları halkı daha da hiddetlendiriyor ve tüm yukarıda sayılan nedenlerle köylüler Çarlık yöneticileri ve yerli beylere, ağalara karşı mücadeleye başlıyorlardı.

Ders kitabında Ruslar genellikle Ermenilerle birlikte anılmakta ve Azerbaycan halkına karşı bu iki gücün her fırsatta iş birliği yaptıkları vurgulanmaktadır. Bu durumun bir örneğini Rusların Gence ve İrevan'ı işgal etmelerini konu alan "Gülistan dağı" başlıklı metinde görmek mümkündür. Bu metinde, Gülistan Antlaşması'ndan sonra Rusların Azerbaycan'da yerlerini sağlamlaştırmak amacıyla başka bölgelerden çok sayıda Ermeni nüfusu buraya göçürdüğü belirtilmektedir (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 145). 1828 yılında Türkmençayı Antlaşmasıyla Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran tarafından paylaşılmasından sonra Azerbaycan'ın Osmanlı sınırına yakın bölgelerine, özellikle Nahçıvan ve İrevan'a Ermenilerin göçürülmesine devam edilmiştir. Böylece Ruslar bugün de Azerbaycan'ı en çok uğraştıran başta Dağlık Karabağ olmak üzere Ermeni sorununun yaratıcısı olarak değerlendirilmektedir.

Azerbaycan ulusal kimliğinin bir diğer "düşman öteki"si ise SSCB yönetimidir. SSCB yönetimine olan karşıtlık genel olarak "Azerbaycan'ın kaynaklarını sömürme", "1937 Büyük terörü" ve özellikle Gorbaçov döneminden itibaren "Ermenilerin destekçisi ve iş birlikçisi olmak" konularında yoğunlaşmaktadır.

Ders kitabında Sovyet yönetiminin Azerbaycan'ın zengin servetlerini, özellikle de Bakü petrolünü sömürdüğü, bu yönüyle de aslında Çarlık yönetiminden pek de farkının olmadığı kabul edilmektedir. Sovyet yönetim tarzı da aslında Çarlık Rusya'sı gibi bir "halklar hapishanesi" idi. Ancak Çarlık Rusya'sından farklı olarak bu yeni kurulan halklar hapishanesinde SSCB'de yaşayan büyük halkların çoğunun kendi formal devletleri ve yerli hükümetleri vardı. Ancak bu devletler bağımsız olmayıp Moskova'daki hükümetin emirlerini tartışmasız yerine getirmek zorundaydılar. (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 213).

Azerbaycan halkının Rus Çarlığı döneminde yaşadıkları sıkıntılar, benzer şekilde SSCB yönetimi altında da devam etmiştir. SSCB döneminde de Rusçanın resmi dil olma özelliği devam ederken Azerbaycan dili önemini kaybetmiştir. Azerbaycan halkını geçmişinden ve Türk-İslam dünyasından ayırmak için zorla Kiril alfabesine geçirilmiş, Ruslaştırma faaliyetlerine hız verilmiştir. Bu politikalara karşı çıkan aydınlar ise kitlesel bir surette yok edilmişlerdir (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 213). Bu kitlesel kıyım 1937 yılında zirveye ulaşmıştır. "Stalin ve çevresindeki Mikoyan ve başka Ermenilerin emirleriyle" Azerbaycanlı aydınlar karşı katliam uygulanmış ve 29 bin masum insan kurşuna dizilmiştir. "Asıl maksat halkın en uzak görüşlü, liyakatlı, zeki evlatlarını ortadan kaldırmaktır. Çünkü bu çeşit gayretli insanlar daima halkını uyandırmaya çalışıyor, onları vatanın bağımsızlığı için mücadeleye çağırıyorlardı." (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 219).

II. Dünya Savaşı Azerbaycan halkının da büyük gayretleriyle ve özellikle Bakü petrolü sayesinde kazanılmış, fakat savaştan sonraki dönemde de "Sovyet zulmü" devam etmiştir. "İşgalciler [SSCB] yine ülkeyi yağmalamaya, halkımıza zulmetmeye devam ediyorlardı. Halkımızın serveti ve emeği yine SSCB gibi büyük bir devletin zenginleşmesine ve daha da kuvvetlenmesine harcanıyordu. Ancak çok az insan bunun farkındaydı. Çünkü Sovyet hükümeti başka halklara zulmettiğini bin bir hile ile gizliyor, perdeliyordu..."(Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 255).

Rusya'da olduğu gibi SSCB'de de Ermeniler devlet yönetiminde etkili konumdaydılar ve bu etkinliklerini her fırsatta Azerbaycan halkının zararına kullanmışlardır. Moskova yönetimi de daima Ermenileri desteklemiştir. Ermenilerin etkinliği Bakü Sovyetinin ilk kuruluş dönemine kadar dayanmaktadır. Zira başta Şaumyan olmak üzere Bakü Sovyetinin en etkili

isimleri Ermeniydiler. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini yıkan 11. Ordunun subay ve askerlerinin önemli kısmı da buraya önceden kasıtlı olarak yerleştirilen Ermenilerden oluşmaktaydı (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 213).

SSCB'yi dağılmaya, Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren süreçte, Gorbaçov döneminde Ermenilerin SSCB'deki etkinlikleri daha da artmış ve bu dönemde Dağlık Karabağ'ın Ermenilere verilmesine karar verilmiştir: *"M. Gorbaçov'un çevresindeki Ermeni milliyetçileri Kafkasya'da güçlü Ermeni devleti, Büyük Ermenistan kurma hayaliyle yaşıyorlardı. Gorbaçov Ermenilere Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan alıp, Ermenistan'a vermeyi vadetmişti."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 265).

Tüm bu gelişmeler Azerbaycan halkının Azerbaycan Halk Cephesinin etrafında kenetlenerek özgürlük hareketini başlatmalarına yol açmıştır: *"Azerbaycan'da bağımsızlık hareketi zulme, haksızlığa karşı açık mücadeleye idi... Fakat Sovyet devlet yöneticileri bunu bir türlü kabullenemiyorlardı. Çünkü işgalciler Azerbaycan'ı 'yağlı lokma' olarak görüyorlardı."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 272). SSCB, Bakü'de Kanlı Yanvar katliamını uygulayarak SSCB'de yaşayan diğer halklara da gözdağı vermek istemişse de amacına ulaşamamıştır: *"Kanlı Sovyet hâkimiyeti Bakü'de ağır bir mağlubiyete uğradı. SSCB'de yaşayan diğer halklar da anladılar ki bu devlet için 'halkların dostluğu', 'özgürlük' ve 'cumhuriyetlerin bağımsızlığı' yalan sözlerdir..."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 279).

SSCB yönetimi Azerbaycan bağımsızlık hareketini önlemek için Ermenileri de kullanmıştır: *"Ermeni faşistleri birçok köylerimizi yıkıyor, ahaliyi öldürüyor, evleri yağmalıyor ve yakıyorlardı... Ancak bu gibi vahşilikler de halkımızın celladı, kan içen M. Gorbaçov'u ve onun liderlik ettiği zalim SSCB devletini kurtaramadı. 1991 yılı Aralık ayında SSCB dağıldı. M. Gorbaçov'da şerefsizcesine görevinden uzaklaştırıldı... Halkımıza karşı kanlı katliamlar uygulayan cellatlardan birisi de böylece cezasını buldu."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 285-286).

SSCB yönetiminin tüm bu fenalıklarına rağmen ders kitabında bazı durumlarda Sovyet mirasının kabullenildiği de görülmektedir. SSCB döneminin Azerbaycan kökenli önemli asker, sivil ve bilim adamları sahiplenilmekte ve onların başarılarıyla övünülmektedir. Azerbaycan halkının II. Dünya Savaşı'ndaki özverili çabalarından ve Azerbaycan petrolünün bu savaşın kazanılmasında oynadığı kritik rolden övgüyle bahsedilmektedir. Ayrıca bizzat Haydar Aliyev'in ağzından SSCB yönetiminin Azerbaycan için sağladığı kazanımlardan da bahsedilmektedir: *"O yılların sancuları, zorlukları yanında büyük kazanımları da olmuştur. En büyük kazanımı şundan ibaret olmuştur ki halkımız bilinçlenmiş, medeni seviyesi yükselmiş, Azerbaycan'ın önemli bilimsel kurumları kurulmuş ve cumhuriyetimizin milli, medeni medeniyeti yüksek seviyeye çıkmıştır. Azerbaycan medeniyeti, ilmi, yüksek tahsili ile büyük beşeri keyfiyetlerini bütün dünyaya gösterebilmiştir"* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 262).

Ata Yurdu ders kitabında Güney Azerbaycan'la ilgili konulara da yer verildiği için özellikle Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlük hareketleri bağlamında İran ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Ders kitabında İran'a genel yaklaşım Rusya ve SSCB gibi bu devletin de "işgalci" olduğu yönündedir. Ders kitabında Güney Azerbaycan'da İran'a yönelik sürdürülen bağımsızlık hareketlerinden övgüyle bahsedilmektedir. *"Ülkemizin güneyi, Güney Azerbaycan İran zulmü altına düştükten sonra halkımızın orada yaşayan parçası hiçbir zaman zulmü kabullenememiştir. Şah zulmüne karşı mücadeleye başlamışlar, sık sık isyanlar çıkarmışlardır. Bu isyanlardan birisi de 1920 yılında çıkan Tebriz isyanıdır"* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 214). Tebriz isyanı beş aydan fazla sürmüş ancak Tebriz isyanı ve bütün güney Azerbaycan'daki özgürlük hareketi şah hükümeti tarafından acımasızca bastırılmıştır. *"Halkımızın düşmanları yine Azerbaycan'ın özgür olmasına, birleşmesine imkân vermediler."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 218).

Ders kitabında Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'i Bush, Putin, A. Necdet Sezer gibi liderlerle birlikte gösteren fotoğraflara yer verilmiş olmasına rağmen İran liderleriyle birlikte gösteren fotoğrafa yer verilmemiştir. Aliyev döneminde İran'la ilişkiler düşmanca olmasa da mesafeli olduğu söylenebilir. Nitekim ders kitabında Elçibey döneminde izlenen Rusya ve İran karşıtı politikalara üstü kapalı bir eleştiri de göze çarpmaktadır. *"Haydar Aliyev, yakın komşularımız olan Rusya ve İran'la da ilişkilerimizi düzeltti. Gürcistan'la dostane komşuluk ilişkilerini daha da güçlendirdi..."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003:307).

1.7. İsyanlar ve Kaçak Hareketleri

Azerbaycan'ın doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde geçiş yolları üzerinde bulunması, sahip olduğu ticari önem, zengin doğal kaynaklara ve verimli arazilere sahip olması gibi etkenler bölgenin tarih boyunca istilalara ve işgallere maruz kalmasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın bu şekilde uzun süreli işgal ve istilalara maruz kalması Azerbaycan halkında yabancı işgal ve sömürüsüne karşı bir isyan geleneğinin oluşmasına yol açmıştır. Öyle ki "kaçak hareketleri" ya da "halk intikamcılığı"nın Azerbaycan ulusal kimliğinin kendine özgü bir yönünü oluşturduğu söylenebilir. Azerbaycan halkının belleğinde önemli bir yer tutan "halk intikamcıları" ya da "kaçaklar" önemli halk kahramanları olarak kabul edilmiş, bunların gösterdikleri kahramanlıklar tarihsel süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılarak destansı bir niteliğe bürünmüştür.

Ata Yurdu ders kitabında Babek, Köroğlu, Kaçak Nebi, Kaçak Kerem ve Settarhan gibi halk kahramanlarının hareketleriyle ilgili metinlere yer verilmekte ve bunların işgalcilere karşı mücadelelerinden büyük övgüyle bahsedilmektedir. Normal şartlarda resmi bakış açısıyla kaleme alınan tarih yazımında bu isyanların devlete, sisteme karşı başkaldırı hareketleri olarak değerlendirilip yerilmesi gerekirken, Azerbaycan'da bu hareketler halk hareketleri olarak değerlendirilerek yüceltilmektedir. Bu durumun temel nedeni bu isyanların Azerbaycan'ı işgal ederek burada hâkimiyet kurmuş olan İran, Arap, Rus ve SSCB gibi yabancı güçlere karşı gerçekleştirilmesidir. Bunun yanında bu yaklaşımda Sovyet tarih yazımı geleneğinin de etkili olduğunu kaydetmek gerekir. Bu yaklaşım, SSCB döneminde hâkim olan materyalist tarih anlayışında, kurulu düzene karşı gelişen bu tür hareketlerin sömürücü feodal zümrelere karşı yapılan halk özgürlük hareketleri olarak görülerek yüceltilmesinin bir ölçüde yeni dönemdeki bir yansıması ya da devamı olarak da değerlendirilebilir: *"Kaçak hareketi köylülerin zulümkârlara karşı mücadelesi, kaçaklar ise halk intikamcıları idi."* (Mahmudlu-Helilov vd. 2003: 170).

Ata Yurdu ders kitabında, Azerbaycan ulusal kimliğinin önemli bir yönünü oluşturan sanata, sanatçıya ve bilim adamlarına verilen önem de açıkça göze çarpmaktadır. Ders kitabında sanatçı ve bilim adamlarıyla ilgili çok sayıda bağımsız metine yer verildiği gibi çeşitli metinler içerisinde de dolaylı olarak şair, yazar, sanatçılarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Ders kitabında Mimar Acemi, Nizami, Fuzuli, Nasreddin Tusi, Fazlullah Reşideddin, Abbasgulu Ağa Bakıhanov, Mirze Feteli Ahundzâde, Mirze Kazım Bey, Hasan Bey Zerdâbi, Celil Memmedguluzâde, Sabir, Üzeyir Hacıbeyli, Şehriyar ve Lütfi Rehim Oğlu Eleskerzâde gibi sanatçı, edebiyatçı ve bilim adamları ile ilgili bağımsız metinlere yer verilmiştir.

Ders kitabında Azerbaycan tarihinin önemli kadın yöneticilerinden Messagetlerin hükümdarı Tomris ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın anası Sara Hatun ile ilgili iki bağımsız metine de yer verilmiştir. Bu metinleri eski Türk geleneği olduğu üzere, Azerbaycan'da da kadınların toplum hayatındaki etkin konumlarıyla kadın-erkek eşitliği anlayışının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Azerbaycan'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ümmet anlayışından ulus anlayışına geçiş süreciyle paralel seyreden ve gittikçe yoğunlaşan Türklük-Azerbaycanlılık- Farisilik ve Müslümanlık-laiklik eksenli tartışmalar 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar sürmüştür ve bu devletin kurulmasıyla ümmet anlayışından ulus aşamasına geçiş süreci tamamlanmıştır. Bu devletin kurulmasıyla Azerbaycan ulusal kimliğinde "Azerbaycanlılık" üst kimlik olarak kabul edilirken Türklük ise bu kimliğin en önemli unsuru olarak görülmüştür.

Ata Yurdu ders kitabında Azerbaycan halkının etnik kökeniyle ilgili olarak Oğuz kökenliliğe vurgu yapılmakta, fakat Haydar Aliyev döneminde izlenmeye başlanan "Azerbaycanlılık" politikasının bir gereği olarak Azerbaycan halkının adının "Azerbaycanlı" olduğu belirtilmektedir. Ancak dolaylı yollardan da olsa Türk kökenliliğe sık sık vurgu yapılmaktadır. Böylece Azerbaycanlılığın kapsayıcı bir üst kimlik olarak kabul edildiği, Türklüğün ise bu kimliğin baskın bir unsuru olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Ders kitabında Azerbaycan dilinin adı konusunda etnik kökene benzer bir yaklaşımla dilin adının "Azerbaycan dili" olduğu belirtilirken, "Azerbaycan dili"yle kastedilenin de aslında "Türk dili" olduğu ders kitabında yer yer yapılan dolaylı göndermelerden anlaşılmaktadır. Ders kitabında yer alan metinlerden bu adlandırmaların Azerbaycan'ın ulusal bütünlüğünü sağlamak için etnik azınlıkların SSCB dönemindeki statülerinin devamını sağlamaya yönelik pragmatik bir politika olduğu anlaşılmaktadır.

"Azerbaycan vatani" kavramı Azerbaycan ulusal kimliğinde Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın yanı sıra bugün üzerinde Ermenistan devletinin bulunduğu Batı Azerbaycan topraklarını da kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Ders kitabında bu toprakların tamamına sahip birleşik ve büyük Azerbaycan'ın bir gün mutlaka kurulacağına dair bir ideal de dile getirilmektedir.

Ders kitabında din ile ilgili konulara fazla yer verilmemekle birlikte özellikle Safeviler devrinde Şialığın resmi mezhep olarak kabul edilmesinin hata olarak değerlendirilmesi, mezhep farklılığının ulusal kimliğin belirleyici bir unsuru olarak görülmediğini ve Türklüğün inanç ve mezhepler üstü bir konumda tutulduğunu göstermektedir. Bu durum Azerbaycan toplumunun ve devlet yapısının laik niteliğini de ortaya koymaktadır. Ders kitabında sık sık "Türk-İslam birliği", "Türk-İslam dünyası" gibi kavramların kullanılması Türklüğün ve İslam dininin Azerbaycan ulusal kimliğinin önemli unsurları olarak görüldüğünü ve Azerbaycan'ın Türk-İslam dünyasının bir parçası olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Ders kitabında Azerbaycan ulusal tarihinde önemli bir yere sahip olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzâde ile Azerbaycan'ın bağımsızlığı sürecinde gerek AHC lideri gerekse Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak önemli rol üstlenmiş olan Ebulfez Elçibey'in tarihsel rolleri görmezden gelinmekte ya da küçültülmekte; buna karşılık Haydar Aliyev de tartışmasız bir şekilde yeni Azerbaycan devletinin kurucusu olarak sunulmaktadır. Oysa Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren en önemli adımlar AHC'nin zorlamasıyla da olsa Ayaz Muttalibov zamanında atılmış, daha sonra göreve gelen Ebulfez Elçibey döneminde ise bağımsızlık süreci tamamlanarak yeni kurulan devlete ulusal bir içerik kazandırmaya yönelik ulusal politikalara ağırlık verilmiştir. Tarih ders kitaplarında pragmatik kaygılarla tarihin kötüye kullanım biçimlerinden görmezden gelme, tarihi şahsiyetlerin tarihsel rollerini olduğundan daha küçük gösterme ya da abartma Sovyet tarih yazımı ve tarih öğretim siteminde başvurulan rutin uygulamalardan olup SSCB'den devralınan bu mirasın Azerbaycan'da günümüzde de belli ölçülerde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Ders kitabında Ermeniler, Rus Çarlığı, SSCB yönetimi ve Güney Azerbaycan'la ilişkiler bağlamında İran yönetimi Azerbaycan ulusal kimliğinin "düşman ötekiler"i olarak sunulmaktadır. Kitapta verilen bilgilere göre Ermeniler Kuzey Azerbaycan'ın Rus Çarlığı tarafından işgal edilmesinden günümüze kadar Azerbaycan halkına karşı düşmanca tutum ve faaliyetler içinde olmuşlardır. Çarlık ve SSCB yönetimleri de Ermenilerin Azerbaycan halkına karşı yürüttükleri düşmanca faaliyetleri desteklemişler ve onlarla iş birliği yapmışlardır.

Azerbaycan ulusal kimliğinin bir özelliği de işgallere, sömürüye ve haksızlıklara karşı durmak ve direnmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders kitabında isyanlar ve kaçak hareketleriyle ilgili çok sayıda metine yer verilmiştir. Bu durum Azerbaycan'ın uzun yıllar işgallere maruz kalmasının bir sonucu ve SSCB döneminde hâkim olan tarih yazım anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan ulusal kimliğinde kadının devlet ve toplum hayatındaki aktif ve etkin rolü ile sanat sevgisi, sanatçı ve bilim adamlarına verilen önem ve değer de önemli bir yer tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALİYEVA, Gönül (2005), *SSCB döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- BİLGİN, Nuri (2007), *Kimlik İnşası*, Ankara: Aşına Kitaplar.
- DEMİRCİOĞLU, İ. Hakkı (2016), "Tarih Neden Öğretiliyor: Tarih Öğretiminin Amaçları", *Tarih Nasıl Öğretilir? Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri* (Ed. Mustafa Safran), İstanbul: Yeni İnsan Yay., 67-71.
- GÖKÇE, Orhan (2006), *İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- KARASAR, Niyazi (2012), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik yay., 23. bs.
- KÖSOĞLU, Nevzat (2003), *Milli Kültür ve Milli Kimlik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- MAHMUDLU, Yakub – vd. (2003), *Ata Yurdu, 5. Sınıf İçin Ders Kitabı*, Bakü: Tehsil Neşriyatı.
- ÖZTÜRK, Yücel (2007, Haziran), 'Tarih ve Kimlik', *Akademik İncelemeler*, C. 2 (1): 1-25.
- PAMUK, Akif (2014), *Kimlik ve Tarih: Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı*, İstanbul: Yeni İnsan Yay.
- SMITH, Anthony D. (2004), *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yay.
- ŞIVGIN, Hale (2009, Haziran), "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi", *Akademik Bakış*, C. 2 (4), 35-52.
- TURAN, Refik (2015), *Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (Sovyet Azerbaycanı'ndan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- TURAN, Refik (2016) "Sosyal Bilgiler Eğitimi ve Tarih", *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (Ed. Refik Turan-Tahsin Yıldırım), Ankara: Anı Yay., 87-126.
- YILDIRIM, Ali – ŞİMŞEK, Hasan (2003), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yay., 3. bs.